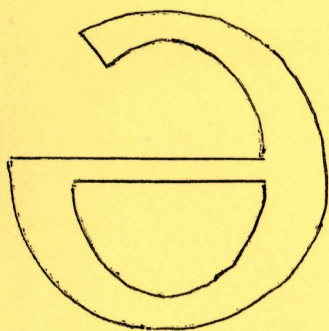
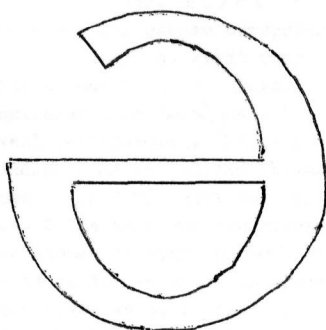

(van) alles
over de sjwa

Wil Sterenburg
Tilburg 2012

(van) alles
over de sjwa

Wil Sterenberg
Tilburg 2012

1000

1000

Deskundigen over de sjwa

Menigeen zal het weleens overkomen dat een bepaalde vakterm hem onbekend voorkomt. Vooral op het gebied van de taalkunde wemelt het van benamingen die voor de vakman alledaags zijn, maar die een doorsneetaalgebruiker vaak niets zeggen. Zo'n term is **sjwa**; hij staat voor wat men wel een **stomme e** noemt en tevens voor het teken [ə] dat fonetici ervoor gebruiken.

In alledaagse woordenboeken zochten nieuwsgierigen gewoonlijk tevergeefs; ook een ruim opgezet naslagwerk als de Winkler Prins Encyclopaedie verzweeg; in deel 16 van haar eerste naoorlogse uitgave de gezochte naam; dat was in 1953.

In 1954 verscheen het langverwachte Groene Boekje, behorend bij de Spellingwet van 1947. Daarin vinden we de **sjwa**, v.(m.), sjwa's. In hetzelfde jaar verscheen in New York 'A Dictionary of Linguistics' van Pei and Gaynor; hierin staat ook de **shwa**: A term borrowed from Hebrew phonetics, designating an indistinct vowel (also called **neutral vowel**), usually indicated in phonetic script by an inverted e -[ə]. (In Hebrew, distinction is made between the **mobile shwa**, which stands for this [ə] sound, and the **latent shwa**, which indicates the absolute absence of all vowel sound.)

Van Dale kwam in 1961 met zijn 8^e uitgave, waarin: **sjwa** (Sansk.), v.(m) ('s), de toonloze **e** (ə). — In 1970 wordt in de 9^e uitgave hetzelfde gemeld. — In 1976 geeft men een andere oorsprong: **sjwa** (Hebr.), v.(m) (-'s), de toonloze **e** (ə). Ditzelfde geldt voor 1984. — In 1992 luidde de aanvang van de uitleg anders: **sjwa** (v.(m.); -'s) [**Hebr. sjewā**, de naam van een accentteken], de toonloze **e** (ə): een schwa? — Een stomme **e**. Komt in veel Indo-Europese talen voor en wordt daarom door de geleerden schwa indogermanicum genoemd (K. van het Reve). — In 1995 luidt de uitleg evenzo. — In 1999 leert Van Dale ons: **sjwa** (de; -'s) [-na 1950- < Hebr. šewā (de naam van een accentteken)], de toonloze **e** (ə): een schwa? — Een stomme **e**. Komt in veel Indo-Europese talen voor en wordt daarom door de geleerden schwa indogermanicum genoemd (K. van het Reve). — In 2005 krijgen we te lezen: **sjwa** (de; -'s) de toonloze **e** (ə) -na 1950- < Hebr. šewā (de naam van een accentteken).

Intussen is in 1961 de derde uitgave verschenen van het 'Lexique de la Terminologie Linguistique' par J. Marouzeau. Hierin vinden we **Chva**: Transcription d'un mot hébreu signifiant "néant"; le terme est employé pour désigner dans la restitution de l'indo-européen une voyelle de timbre indistinct, dite aussi voyelle chechée, habituellement notée par un **e** renversé: ə.

Une théorie récente considère comme nécessaire à l'explication de certains faits indo-européens l'hypothèse de chvas consonantiques (notés ə1, ə2, ə3) aptes à se combiner avec des voyelles.

In 1963 verscheen de tweede Auflage van het 'Wörterbuch der grammatischen und metrischen Terminologie' von Hofmann & Rubenbauer. Uiteraard ontbreekt hierin niet de Schwa (hebr.): Zeichen der Vokallösigkeit — die Nullstufe der Wurzeln mit langem Vokal wiedergebender Laut (ə), z.B. ai. pitā, gr. πίτις. — Schwa indogermanicum s. Ablaut. Onder de veelomvattende Ablaut wordt de Schwa indogermanicum gelijkgesteld met 'Reduktionsstufe'.

In Band I van het 'Sprachwissenschaftliches Wörterbuch' van J. Knobloch [1986] komt onder 'Ablautstufen' ook de Schwa primum ter sprake, namelijk in de opmerking: 'Da die Langvokale in der Schwundstufe nicht völlig ausfallen, sondern zu Schwa* primum reduziert werden, spricht man auch hier von der Reduktions- oder Schwachstufe: (gr) didomi: didomen.'

In 1968 verscheen 'Het schema van de klankwetten' van prof. A. Weijnen. Hij maakt daarin duidelijk dat de s j w a niet van vandaag of gisteren is. Op blz. 11 lezen we: 'Men kan aannemen dat het indogermaans de volgende vocalische fonemen en foneemverbindingen kende, althans in een fase die voor het Nederlands beslissend schijnt ...' Het uitvoerige schema bevat ook de s j w a.

In 1978 heeft de redactie van de Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie in deel 21 uiterst beknopt melding gemaakt van de: 'SJWA v(m.) [-s] (Hebr.) Doffe e, voorgesteld door het fonetische teken ə.'

Kort en bondig definiëren Overdiep & Van Es in hun Stilistische grammatica de s j w a (zonder die te noemen) aldus: 'Van groot belang in de Nederlandse taal is de "stomme e", de neutrale vocaal, ongeveer een zwak gearticuleerde eu (fonetisch teken ə).' Dat was in 1949.

Interessant is in dit kader te kunnen vaststellen hoe men zich moest behelpen voordat er sprake was van een s j w a c.q. 'stomme e'. In 1723 publiceerde Lambert ten Kate zijn omvangrijke studie van de 'Nederduitse sprake.' Op blz. 154 van deel I schrijft hij het volgende: 'Want ik weet al te wel dat bij-aldien [= ingeval] wij eenen vreemdeling ons behoorlijk onderscheid van Klank tussen de harde en de zachte korte E (als bij KELDER, enz:) in welk stuk genoegsaem alle de Nederlanders, zo verre ik weet, overeenkomen, hooren verwaerloozen, zulk gebrek ons als Bastaert-tael in de ooren klinkt, die strijdig is met het eigen onzer Sprake;' — Hieruit valt op te maken dat Ten Kate in het woord KELDER ook de tweede e voor een echte klinker hield, maar dan een zachte.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) komt in zijn 'Aanvullingen' [2001] in kolom 5807 ook met de **SJWA** - **SJEWÄ** -, znw. vr., mv. -'s. Uit hebr. šewā 'leegte', 'ijdelheid' 'een schriftteken voor een korte toonlooze klank'; zoo ook eng. sheva (1582 in de betekenis 1, 1818 in de betekenis 2); daarnaast eng. schwa (1895 in de bet. 2 (< du.), du schwa.

1) In de hebr. klankleer: korte, toonloze klank; ook: het schriftteken voor een dergelijken klank. // "Uit het Hebreeuwsch toch zijn zulke zeer korte toonloze klanken aan ieder bekend en wel onder den naam van sjewa's, naar het teeken, waarmee zij in het schrift worden aangeduid." Te Winkel, Inl.198 [1904].

2) Taalkundig. Toonloze e, fonetisch voorgesteld met het teeken ø. // v. Dale [1976]. - De z.g. onduidelijke klinker (bijv. van de) die ik bij mijn leerlingen kortweg sjwa noem, wordt in het officiële spelsysteem op zeer verschillende manieren weergegeven. En wel, in een paar plaatsnamen door u: Dokkum, Bussum; door o in Stavoren, avond; door een komma in m'n, z'n, 'n, d'r, 't enz. In sommige woorden wordt de sjwa zelfs helemaal niet gespeld: melk, volk, kerk, werk, e.a. - Het gebruikelijkste letterteken voor sjwa is ongetwijfeld e: ze lope(n), Gerl. Royen, Spellingtournooi 62 [1949]. - M'n rijmt niet op h u n! Die stomme e is niet stom, helemaal geen e en nog minder een uh. Het is een sjwa. Onze Taal 38, 72^a [1969].

Etymologisch woordenboek van het Nederlands, deel IV [2009]

sjwa zn. 'toonloze e' - Nnl. **sjwa**, **scheva** "Hebreeus diacritisch teken dat aangeeft dat tussen deze medeklinker en de volgende een toonloze klinker of pauze komt" [1857; Frijlink]. "De overgangs-e in vondeling, afhankelijk enz. zou men ook onder de **sjwa**'s kunnen rekenen" [1857; Frijlink], **sjwa** 'Hebreeus voor de toonloze e' [1904; WNT Aanv.] De z.g. onduidelijke klinker (bijv. van de) die ik ... kortweg sjwa noem [1949; WNT Aanv.] - Vermoedelijk via Duits **Schwa** ontleend aan Hebreeus šewā 'leegte'; dat woord werd gebruikt door Joodse geleerden die zich tussen de 8^e en 10^e eeuw bezighielden met het vaststellen van de exacte teksten van Hebreeuwse bijbelboeken, als benaming voor het teken dat in het Hebreeus schrift aangeeft dat er tussen twee medeklinkers een neutrale, toonloze klinker voorkomt. De term is in de loop van de 19^e eeuw in vele Europese talen overgenomen als naam voor de toonloze e en ten slotte ook de wetenschappelijke benaming daarvoor geworden.

K. Treebus Symbolenwijzer [2007]

In dit boek presenteert de auteur o.a. een overzicht van 'vluchtige vocalen'. Naast onze **sjwa**, die de toevoeging **mobile** heeft, bestaat er nog een **sjwa requiescens**, die geheel onhoorbaar is. In verouderde transliteraties werd die wel weergegeven.

Klankproductie

Hermkens vertelt in zijn boek 'Fonetiek en fonologie':

"De ə (sjwa) is een slappe realisatie van de u: iets grotere kaakwijde, minder ronding.

Het verschil met de svarabhaktivocaal is niet kwalitatief maar kwantitatief."

Blanguaert zegt in 'Practische uitspraakleer' het volgende over het verschil tussen ə en u:

"De ə wordt gevormd met dezelfde neutrale en nog slappere tongstand (als bij de u van 'put') ook de lippen zijn slap, en volgen passief de halfwijde opening van de onderkaak; deze is dus meer open dan voor de u; samen met een licht spanningsverschil en met een klein verschil in lippenstand, maakt deze kaakwijde dus het gehele articulatorische onderscheid tussen u en ə.

De s j wa is een half open, slappe, mediale vocaal."

Uit Eijkman's 'Phonetiek van het Nederlands' volgt hier een korte beschouwing van de positie van de s j wa: "Een variëteit van de u (van 'put') met volmaakt hetzelfde klankeffect met een ietwat voorwaarts opgeheven tong, dus ongeveer de geronde i (van 'pit'), evenals de eu (van 'deur'), met dit verschil echter, dat deze nuance van de u grotere lipopening vertoont met sterke stulping. Deze nuance onderscheidt zich door een lichte aanraking van de zijden van de tong met het harde verhemelte. Anderen noemen u: open - voor - gespannen, en deze variëteit levert voor het gehoor niet het minste verschil. Het is te begrijpen dat er van een dergelijke onbestemde klank vele varianten mogelijk zijn.

Over de ə: Het is een gewoon verschijnsel, in de ene taal meer dan in de andere, en bij de ene klank meer dan bij de andere, dat een klinker in een onbeklemtoonde syllabe veel van zijn volle klank verliest en een onbestemd karakter krijgt, doordat de organen geen gelegenheid gegeven wordt in alle opzichten de vereiste stand in te nemen.

In onze taal hebben de voorklinkers (die van heet, wit, lied, bes, löss en fuut) neiging over te gaan in een zeer onbestemd geluid, dat verkregen wordt, wanneer men 'put' op zeer slappe wijze uitspreekt, d.w.z. de kaakafstand wordt veelal groter, de ronding minder en de resonantietoon misschien even hoog, maar in ieder geval veel zwakker en vager.

In de schrijftaal wordt deze klinker voorgesteld door een i, ij, e en soms u: aardig, waarlijk, vader, Bussum. In fonetisch schrift bezigt men algemeen het teken [ə].

Men pleegt deze ə (sjwa) te beschouwen als afzonderlijke klank en hem te noemen: half-gesloten, ongespannen middenklinker."

Voorloper van de sjwa ?

Mogelijk is het u opgevallen dat Van Dale aanvankelijk (1961 en 1970) als bron van de sjwa het Sanskriet noemt. Kennelijk heeft hij het verhaal van Te Winkel zo geïnterpreteerd. Het WNT citeert uit Te Winkels boek onze ontlening van de sjwa aan het Hebreeuws.

Te Winkel begint zijn uitleg veel verder weg in de geschiedenis — mogelijk wel anderhalf millennium. In het Indogermaans sprak men de medeklinkers l, r, m en n uit als klinkers. Zulke klinkers konden zich nauwelijks handhaven, behalve in het Sanskriet. Geleidelijk aan liet men ze voorafgaan of volgen door een echte klinker, zodat ze daarmee een nieuwe lettergreep vormden. Svarabhakti (= verdeling/scheiding door een klinker) werd dit proces door Indische taalgeleerden genoemd. In latere tijd herhaalde zich dat verschijnsel in verschillende talen (van de grote Indo-europese taalfamilie). Langs die weg nam ons (latere) Nederlands woorden over uit het Gotisch en Oudhoogduits. Het Gotische akrs bijvoorbeeld kwam via het Oudhoogduitse akkar tot ons, en wij zeggen akker. Onze vogel ontstond uit resp. fugks > fogal. In het Gotisch kende men miluks, waartegen wij mel (ə)k zeggen.

Dat extraatje, dat wij in mele k laten horen, is dus een svarabhaktivocaal; die hebben we te danken aan het Oud-Indisch. Het gaat hier dus om een uitspraakregel die als volgt luidt: Als de laatste letter op een na van een zelfst./bijv. naamwoord een l of r is die onmiddellijk gevolgd wordt door een p, k, f, /ch of m, laten we tussen beide een korte sjwa horen; deze 'overgangsklank' wordt niet geschreven! Wie probeert zonder ingelaste sjwa zo'n woord te produceren, maakt soms onbedoeld een aanstellerige indruk.

De meeste woorden die gepaard gaan met de svarabhaktivocaal zijn alle-daags: alp, scalp, zwalp, balk, kalk, spalk, twaalf, half, zalf, balg, galg, walg, alm, galm, halm, kalm, palm, help, schelp, welp, elk, kelk, melk, welk, elf, schelf, zelf, Belg, telg, velg, helm, schelm, kwelm, wilp, milk, zwilk, wilg, film, scholp, stolp, dolk, kolk, tolk, volk, dolf, golf, kolf, wolf, volg, olm, molm, schulp, stalp, gebuik, wulf. Viteraard bestaan er nog wel meer met de l voor de laatste medeklinker. Ook met de r als voorlaatste medeklinker bestaan er wel honderd. Zulke woorden kunnen ook samengesteld zijn, zoals doodkalm, burenhulp, vakantiewerk, huiswerkvrij, ontwikkelingstijdperk. Zodra echter het bewuste koppel door een lettergreepgrens gesplitst wordt, komt de svarabhaktivocaal niet opdagen: kal-me, ster-ke, jur-ken, kur-ken, baggerwer-ken.

De toonloosheid van de sjwa

Zoals onder 'Klankproductie' (blz. 4) uiteengezet is, beschouwen deskundigen de klinker u van 'put' als een echte klinker. De sjwa wordt helaas onder de klinkers niet voor vol aangezien. Nemen we de herkomst van veel sjwa's in aanmerking, dan is dat eigenlijk niet vergezocht. Sjwa's waren vroeger immers merendeels 'klinkende' klinkers maar ont-aardden door slordige uitspraak in wat ze nu zijn. Dat proces gaat nog steeds door; menige spreker laat sjwa's horen in bijvoorbeeld: machine, pedaal, vakantie, margarine.

Door zijn toonloosheid komt een sjwa in meerlettergrepige woorden nooit in aanmerking voor het woordaccent; dat gaat dan naar een andere lettergreep. Bevat een meerlettergrepig woord behalve een of meer sjwa's ook een lettergreep met een u, dan is die de accentdrager, bijvoorbeeld: vullen, drukker, gerust, dunken, bumper, duister; sufferig, sputteren, sudderen, rubberen, pruttelen, lummelen, nummeren, marmelen, huppelen, futselen, verdubbelen, verknuffelen, verlustigen, verzusteren, geduldige, gelukkiglijk, stuntelige, klungeliger. Hieruit blijkt duidelijk dat de u alle sjwa's domineert, wat trouwens de andere klinkers ook gewoon zijn te doen. Dat valt gemakkelijk te bewijzen door bovenstaande woorden van andere klinkers te voorzien: vallen, duiker, geroest, denken, amper, duister, stofferig, stotteren, dodderen, bibberen, kittelen, rommelen, lemmeren, marmelen, huppelen, metselen, verbrabbelen, verschoffelen, verwittigen, kloosteren, geweldige, gedienschtiglijk, tintelig, vleugelig. N.B. In deze voorbeelden hebben alle lettergrepen, behalve die met rode klinker, als kern een sjwa.

De vraag kan nu rijzen of we dan geen woorden kennen zonder klinker; het antwoord hierop is: ja, o.a. onze drie lidwoorden: de, et en en. Hun huidige uitspraakvormen zijn eigenlijk 'slijtageproducten'. Het vroe-aanwijzend voornaamwoord 'die' werd onbeklemd toond als 'de' ons lidwoord. Het Hoogduitse 'das Kind' werd in ons Nederduits 'dat kint', later verzwakt tot tkint. In spreektaal horen we et, zowel als t (toude huis). Evenals in veel andere talen is ook bij ons het telwoord een in gebruik gekomen als lidwoord; in tegenstelling tot het telwoord een klinkt het lidwoord gewoonlijk met de sjwa: en.

Het domein v.d. sjwa in onze taal

De als e geschreven klankloze klinker (sjwa) komt voor in:

voorvoegsels: be-, ge-, te-, ver-
(uitz.: als het gaat om een contrast-
accent, zoals in 'in- en verkoop!')

achtervoegsels: -e, -de, -te, -en, -er, -erd, -sel, -ster, -(t)je e.d.
-elen, -enen, -eren
in veel (vooral aardrijkskundige) eigennamen, waarvan de
laatste lettergreep zijn klank verliest (Italia, Roma,
India, Istria, Calabria, Sicilia e.d.): Italië, Rome,
Indië, Istrië enz.

de lidwoorden de
het (Van Dale: zonder h en met doffe e uitgesproken).
een (uitgesproken met doffe e).

het voegwoord en in samengestelde aaneengeschreven getallen:
zesentwintig, drieëntachtig, enz.

het voorzetsel een in dagbepalingen: en dinsdag heb ik hem gezien (v.Dale)
persoonlijke en je, ge, ze, het, we
wederkerende vn. me, je, em, (d)er, het, ze

De sjwa wordt geschreven met een andere letter:

als ig in bijv. menig, aardig, koppig, stellig, hardhorig enz.

als is in enkele woorden: tennis, vonnis, gratis,

als ik in enkele woorden: monnik, kannuk, frunniken,

als um in enkele plaatsnamen: Dokkum, Bussum

als lijk in bijv. oljk, vrolijk, waarlijk, valselijk, eindelijk enz.

als ij vaak in dikwils

als o in avond, Stavoren

het woord eens (zonder nadruk) klinkt als es: der was es ...

het woord daar wordt gewoonlijk uitgesproken als der of er

ook de samenstelling weleens (= ooit): ik heb hem weləs horen spelen;
daartegenover is wel eens (= wel één keer) tweewoordig, met accent op
eens.

Spelling

Al veel langer dan een eeuw buigen geleerden zich over een betere spelling van ons Nederlands. Elke verandering is intussen geen verbetering gebleken, zodat sommige ervan weer teruggedraaid zijn.

Dat de *e* een zwak punt in onze spelling is, had Verdam al anderhalve eeuw geleden gezien. Voor het Middelnederlandsch woordenboek waaraan hij werkte, overwoog hij zelfs het teken *e* 'ter aanduiding van de onduidelijke, doffe klank' in te voeren. Maar zo ver kwam het niet.

Sindsdien is men erin blijven berusten dat de *e* behalve zijn functie volgens het alfabet (beek), en het meervoud hiervan (beken), nog dienst doet voor aan andere klank (bek)en als lid van een tweeklank: *ei* (= *è* + *ie*). Als drukke bijbaan mocht deze letter ook de (nagenoeg) klankloze klinker *e* blijven representeren. Het teken *e*, dat fonetici al heel lang gebruiken, durft men kennelijk nog steeds niet in te zetten.

Hoe is het mogelijk dat het vreemde apenstaartje er zo maar ineens was? Overduidelijk is de opmerking die de ANS (Algemene Nederlandse Spraakkunst 1997) op blz.29 maakt: Wanneer de *e* aan het eind van een woord staat, kan dat teken alleen de *sjwa* aanduiden: *de*, *mede*.

Het huidige spelsysteem met zijn vele *e*'s dupeert de 'nieuwe Nederlanders' in hoge mate. Voor hen zijn woorden als: *wegennet*, *tekenles*, *spellebreker*, *wegnemen*, *bestempelen*, *verregeren* en *persevereren* obstakels!

Een zwaarbelaste *e* ?

Wie het ABC opzegt, laat hem tienmaal horen — en nog zevenmaal een *e*.

Voor al aan het wordeinde tieren syllabes met een *sjwa* als kern welig; soms maken ze het een spreker moeilijk. Om dat te voorkomen is er een regel ontworpen die na twee toonloze klanken geen derde duldt [Schrijfwijzer: 4.6.3]. Nu is het merkwaardig dat er volop voorbeelden te verzinnen zijn waarin een (meestal buigings)-*e* gemist kan worden, bijvoorbeeld in *lekkerder(e) spijzen*, *eerlijker(e) handel*, *krachtiger(e) middelen*, *onbenulliger(e) opmerkingen*.

Maar al te vaak echter kan de overtallige *sjwa* absoluut niet gemist worden: *verrukkelijker spijzen*, *vriendelijker burenen*, *kinderlijker spelletjes*, *veranderlijke omstandigheden*, *burgerlijke ongehoorzaamheid*, *de negenennegentagste keer*.

Hoe schrijven we een *sjwa* ?

Kies uit een tekst het woordje *de*; laat de *e* naar rechts (in de leesrichting) tuimelen, totdat het dwarsbalkje weer dwars staat. De opening in de oorspronkelijke (onvolledige) cirkel is nu verschoven van rechts onder naar links boven. Samen met de *d* staat er nu fonetisch *de*.

Uitspraak

Het is nu vijfenzeventig jaar geleden dat de Utrechtse professor Van Haeringen in de Nieuwe Taalgids zijn beroemde artikel schreef over het verschil tussen spreektaal en schrifttaal. Daarin constateert hij dat veel Nederlanders niet goed lezen: zij lezen wat er staat, en dat moet helemaal niet! Daarbij gaat het niet om plaatsnamen als Oisterwijk, maar veel meer om simpele woorden als: aardig, plechtig, heftig, veertig, zestig, menigte, broederlijk, smadelijk, stedelijk. In misschien wel duizenden woorden ontstaat ten gevolge van medeklinkerbotsing 'assimilatie', met als gevolg dat een of meer medeklinkers anders of niet uitgesproken moeten worden, zoals in: pikewart, zaagband, lijkkist, lokvogel, wegvak, vliegveld, rustdag, zeepbel, winstgevend, slachttijd, slaappil, kapverbod, rondtoeren, leedvermaak, brandzalf, laadklep, clubverband, handdruk, topdrukte (!), enz.

Dergelijke foutlezing als gevolg van 'spelling pronunciation', zoals de professor het noemde, overkomt dus menige Nederlander. Als oorzaak kan men het spellingsysteem noemen; maar het is onmogelijk dusdanige regels te formuleren, dat spelling en uitspraak elkaar volkomen dekken.

Als gevolg van slordige uitspraak verliezen steeds meer klinkers hun klank, namelijk als de lettergreep waarin ze voorkomen niet het woordaccent heeft. Voorbeelden hiervan zijn: fabriek, vekeerd, ketoen, avond, perses, vakantie. Ze hebben allemaal gemeen dat ze een klinker verloren hebben, waarvoor dan een sjwa in de plaats gekomen is.

Mensen die in hun omgangstaal bepaalde woorden 'verminken', zijn accurater als ze iets hardop lezen. Dan voelen zij zich gebonden aan wat er staat. — Zo hebben ze immers Nederlands geleerd: van gedrukte teksten. Prof. Van Haeringen ergerde zich eraan dat mensen er twee talen op nahouden: schrifttaal cq. gedrukte taal, tegenover spreektaal, d.w.z. omgangstaal.

Geen wonder dat dialectsprekers veel verder afwijken van de officiële schrifttaal. Van hun taal (het dialect) krijgen ze niet zo veel teksten onder ogen: hun geheugen en traditie bieden het houvast.

Wie goed luistert naar een dialectspreker, moet wel constateren dat zo iemand bijvoorbeeld veel meer sjwa's laat horen dan een niet-dialectspreker: kəpət, kətier, pərsənt, pərsəs, pətret. En die slijtage gaat door: konijn werd kənèèn, toen viel de sjwa uit: knèèn; zo ook kanarie > kənòrrie > knòrrie; pòrtrèt > pətrèt > pətret; enz.

(N.B. Voor dialectvoorbeelden put ik gewoonlijk uit mijn Tilburgs. Hier van kunt u meer te weten komen via: www.cubra.nl - tilburgs dialect.)

De sjwa in het alfabet

Zouden we een plaats in het alfabet zoeken voor de letter ə (sjwa), dan kwam de vijfde plaats wel het eerst in aanmerking. Maar die klinkende ə heeft al onderhuurders, de é en de ê bijvoorbeeld. Nu is die sjwa als beginletter erg zeldzaam; het betreft alleen de woordjes əm, ən, ər, əs en ət. Om de letter niet uit het oog te verliezen, zou de zeventwintigste plaats voldoen.

Vooralsnog wijst niets erop dat we ət zouden gaan schrijven in plaats van 't. Analyseren we dit 't, dan is de apostrof (het weglatingsteken) bedoeld voor de afwezige h — die is immers weggelaten, en van de e (van het) horen we nog een overblijfsel. Een vreemde schrijfwijze dus.

Om de veelvoorkomendheid van de sjwa te demonstreren volgen hieronder de zesentwintig gangbare letters in gezelschap van sjwa's en andere letters, en wel zodanig dat ze elk in hun woord klinken zoals ze dat alleenstaand doen.

avəndjəs
betərə
selecteren
degenereren
eventjəs
effenen
genereren
hatələk
iedərə
jeremiëren
kakələn
ellendəgə
emərən
entərən
oventjəs
pekələn
kubismə
ergərən
espəbladerən
tegensprekələk
uurgemiddeldə
vezəlweefsəl
wegənvərkeerswet
ik zie ət *
ijzərən
zetterij

In de dagelijkse omgangstaal zijn het vooral korte woordjes die hun enige klinker voor goed prijsgeven of dat gedaan hebben.

De lidwoorden: də, ət, ən;

voornaamwoorden: mə, jə, gə, ət, əm, ər, wə, zə;

het voegwoord ən (in getallen);

het voorzetsel/bijwoord tə (vroeger tot);

bijwoorden als: ər (daar) en əs (eens).

Het voornaamwoord ik is nog redelijk herkenbaar gebleven: via ək is het k geworden: kheb ət gezien, kweet ət.

Het voornaamwoord hij kunnen we als volgt analyseren: h + è + ie. Het laatste element hiervan is het meest actief: dat zegtie wel vaker, maar dat doetie nooit.

* onder invloed van de k (van ik) klinkt de z (van zie) als s.

Een vreemde eend

Uiteraard is een *sjwa* wars van accenttekens; die dienen immers voor verandering van het timbre c.q. versterking van de klank. Maar de *sjwa* is nu eenmaal klankloos.

We kennen drie uit het Frans afkomstige accenten: het accent aigu, het accent grave en het accent circonflexe, die we nog veelvuldig toepassen in aan het Frans ontleende woorden, en wel speciaal op de letter *e*.

Om nadruk op een lettergreep te bereiken gebruiken we het accent aigu. Soms zelfs op een *sjwa*: Hij is *dé* man; dat is *hét* merk. Uiteraard nemen deze lidwoorden met deze ingreep geen genoegen zonder ook een aangepaste uitspraak te krijgen: *de* klinkt dan met de *u* van 'put', en het rijmt dan op 'wet'. Deze *sjwa*'s zijn dus echte klinkers geworden.

Wie geregeld het Groene Boekje hanteert, is de grote uitzondering vast weleens tegengekomen: boven aan blz. 380: *gênant*.

Van Dale voegt bij dit woord netjes de uitspraak: *ʒənɑ̃t*; dus een *sjwa* waarvan de toonloosheid aangetast is! De gegeven uitspraak rijmt op tal van woorden: bemand, bestand, gehand, getand, te land, verpand, verwant, e.d.

Vergelijken we *gênant* met woorden als: *frêle*, *tête*, *depêche*, *fêteren*, *crêpe* en *enquête*, dan krijgen we de indruk dat het eigenlijk gaat om de uitspraak *genant*, dus met een *sjwa*, zoals Van Dale het woord presenteert, evenals het 'Uitspraakwoordenboek' (van Heemskerk en Zonneveld, 2000).

De vraag rijst nu of de makers van het Groene Boekje een poging gedaan hebben om de uitspraak van de eerste letter van *genant* in het gareel te houden via zijn syllabegenoot. Dat zou een overbodige poging geweest zijn, omdat we de praëpalatale stemhebbende fricatief [ʒ] van *genic*, *genre*, *geste*, *gelee* en (het verwante) *generen* toch ook foutloos kunnen lezen waar ze gedrukt staan met de velare stemhebbende occlusief [g].

Een aanwinst voor het spellingmuseum?

1914

Nadruk geoorloofd